

KATARZYNA PAWELEK

ORCID ORG/0000-0002-8747-748X

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

ZACHOWANIA RYZYKOWNE MŁODYCH LUDZI - WYBRANE PROBLEMY I WYZWANIA

ABSTRACT. Pawełek Katarzyna, *Zachowania ryzykowne młodych ludzi – wybrane problemy i wyzwania* [Risk Behavior of Young People – Selected Problems and Challenges]. *Studia Edukacyjne* nr 53, 2019, Poznań 2019, pp. 209-240. Adam Mickiewicz University Press. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2019.53.12

Research shows that although most children violate important behavioral norms at some point in time, it is possible to distinguish among them those who do so more intensely, engaging in physical and verbal aggression, abusing drugs, cigarettes and alcohol, stealing, committing acts of vandalism or failing to follow the rules set by adults. Not all of these behaviors are identified in time by the institutions of formal and informal social control, thus giving ground for their escalation. These behaviors, taking different form and level of representability, disturb school order. The article refers to the data relating to the situation in American schools in the last decade of the 20th century and the two decades of the 21st century, and to the results of international surveys, which indicate a drop in the age of young people engaging in risky behaviour. Attention was also paid to changes in teenagers' everyday activities, criminalization and the medicalisation of school discipline.

Key words: risk behavior, youth, survey

Liczne badania dowodzą, że choć większość dzieci w jakimś momencie łamie ważne normy zachowania, to można wyodrębnić wśród nich takie, które robią to z mniejszym lub większym nasileniem – w stosunku do innych przejawiają fizyczną i werbalną agresję, sięgają po używki (papierosy, alkohol, narkotyki), dokonują kradzieży, dopuszczają się aktów wandalizmu, czy nie przestrzegają zasad ustalonych przez dorosłych. Nie wszystkie te zachowania są notowane przez instytucje społecznej kontroli formalnej i nieformalnej, dając tym samym zielone światło do dalszego ich rozwoju. Zakłócają ład szkolny, przyjmując różny kształt i stopień naganności¹, ich efektem finalnym

¹ M. Dąbrowska-Bąk, K. Pawełek, *Dysfunkcjonalność lokalnego społeczeństwa wychowującego*, Poznań 2013, s. 31-32.

może być demoralizacja w rozumieniu ustawowym², w wybranych przypadkach znajdując odzwierciedlenie w zróżnicowanych drogach wiodących młodych do przestępczości³.

W niniejszym opracowaniu odwołam się do danych dotyczących sytuacji w amerykańskich szkołach oraz do wyników badań międzynarodowych wskazujących na obniżanie wieku podejmowania przez dzieci i młodzież zachowań ryzykownych, które za Alanem E. Kazdinem traktuję jako zwiększające prawdopodobieństwo pojawienia się niekorzystnych konsekwencji psychologicznych, społecznych i zdrowotnych dla jednostki oraz jej otoczenia społecznego⁴.

Doświadczenia amerykańskie - od naruszania dyscypliny szkolnej do łamania coraz poważniejszych norm

W latach 90. XX wieku Joannę Petry-Mroczkowską zaniepokoiły obserwowane na terenie Polski

nieprzemyślane próby eksperymentowania bądź przejmowania obcych wzorów, które nie sprawdziły się i stanowią w macierzystym środowisku przedmiot ostrej krytyki⁵.

Rzecz dotyczyła amerykańskiego systemu edukacyjnego, spotykającego się z ostrą krytyką wewnątrz USA, a stanowiącego przedmiot fascynacji polskich eksperymentatorów. J. Petry-Mroczkowska starała się pokazać realia, to jest sytuację w szkołach oraz stan amerykańskiej myśli pedagogicznej u progu ostatniej dekady XX wieku. Fakty były następujące: zatrważające wyniki w zakresie zdobytych w publicznych szkołach wiadomości, czego dowodem są

² „Každy, kto stwierdzi istnienie okoliczności świadczących o demoralizacji nieletniego, w szczególności naruszanie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych, ma społeczny obowiązek odpowiedniego przeciwdziałania temu, a przede wszystkim zawiadomienia o tym rodziców lub opiekuna nieletniego, szkoły, sądu rodzinnego, Policji lub innego właściwego organu” art. 4 Ustawy z 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich (DzU 2016, poz. 1654, 2017 poz. 773).

³ K. Pawelek, *Zachowania ryzykowne współczesnej młodzieży szkolnej u progu adolescencji*, Poznań 2016, s. 40-42; także, *Drogi prowadzące nieletnich do przestępczości*, [w:] *Resocjalizacja nieletnich. Aktualne dylematy instytucji resocjalizacyjnych*, red. P. Witek, Rzeszów 2018, s. 57-70.

⁴ A.E. Kazdin, *Zdrowie psychiczne młodzieży w okresie dorastania. Programy profilaktyczne i leczenie*, Nowiny Psychologiczne, 1996, 2, s. 39-74.

⁵ J. Petry-Mroczkowska, *Amerykańskie eksperymenty pedagogiczne*, Znak, 1993, 460, XLV, wrzesień (9), s. 54.

badania porównawcze z uczniami w innych częściach świata [pokazujące – K.P.], iż uczniowie amerykańscy zajmują ostatnie miejsca na liście kilkudziesięciu krajów⁶.

Nie lepiej jest z zachowaniami, a poniższe zestawienie pokazuje, w jakim kierunku od lat 50. XX wieku zmiany następują (tab. 1).

Tabela 1
Kierunek zmian zachowań uczniów – lata 50. i 90. XX wieku

Lata 50. XX wieku	Początek lat 90. XX wieku
Zabieranie głosu bez czekania na swoją kolej	Narkotyki
Żucie gumy	Alkoholizm
Hałasowanie	Ciąża nieletnich
Bieganie po korytarzu	Samobójstwa
Nieprzestrzeganie dyscypliny w czasie zajęć pozalekcyjnych	Gwałty
Niewłaściwy strój	Rabunek
Śmiecenie	Napady

Opracowano na podstawie: J. Petry-Mroczkowska, *Amerykańskie eksperymenty pedagogiczne*, Znak, 1993, 460, XLV, wrzesień (9).

W świetle powyższego nie trudno się dziwić, że jednym z zamierzeń Państwowych Celów Wychowania (National Education Goals) stało się, aby do roku 2000 szkoły „były wolne od narkotyków i przemocy, nieuprawnionej broni i alkoholu, i stwarzały zdyscyplinowane środowisko sprzyjające nauce”⁷. Stanowisko takie znalazło poparcie Kongresu, który już w 1994 roku uchwalił Ustawę o bezpiecznych i wolnych od narkotyków szkołach i społecznościach (Safe and Drug-Free School and Communities Act of 1994). Dokument ten wspiera działania profilaktyczne, jak również wymaga, aby Państwowy Ośrodek Badań nad Statystyką w Szkolnictwie (National Center for Education Statistics – NCES) zbierało informacje o czynnikach determinujących „częstotliwość i wagę przemocy w szkołach podstawowych i średnich”⁸.

Chcąc przekonać się, jak wyglądała sytuacja w amerykańskich szkołach w drugiej połowie lat 90. XX wieku, warto sięgnąć po wybrane dane statystyczne zawarte w raporcie *Problemy przemocy i dyscypliny w amerykańskich szkołach publicznych: 1996-1997*⁹. Badanie, do którego nawiązuję, zostało przeprowadzone na ogólnonarodowej próbie liczącej 1234 uczniów państwo-

⁶ Tamże, s. 55.

⁷ S. Heavyside i in., *Violence and Discipline Problems in U.S. Public Schools: 1996-97*, U.S. Department of Education, National Centre for Educational Statistics, Statistical Analyses Report, March 1998, s. iii, <http://nces.ed.gov/pubs98/98030.pdf>, [dostęp: 7.01.2019].

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

wych: szkół podstawowych¹⁰, gimnazjów¹¹ i szkół średnich¹² w 50. stanach oraz Dystrykcie Columbia wiosną i latem 1997 roku. Dla porządku wskażę, iż autorów interesowały cztery kwestie¹³:

- po pierwsze, przestępczość i przemoc, które miały miejsce na terenie szkół w roku szkolnym 1996/1997; szkoły były pytane o występowanie takich kryminalnych zdarzeń, jak: morderstwo, samobójstwo, gwałt bądź inny rodzaj molestowania seksualnego (*sexual battery*), pobicie lub walka z użyciem broni, kradzież i wandalizm¹⁴;

- po drugie, postrzeganie przez odpowiedzialne osoby dorosłe, tj. dyrektorów, nauczycieli, dyscypliny w ich szkołach;

- po trzecie, rodzaje dyscyplinujących działań podejmowanych przez szkoły wobec uczniów za poważne przestępstwa;

- po czwarte, rodzaje środków bezpieczeństwa i programów zapobiegających przemocy dostępnych na terenie szkół.

Uzyskane wyniki pozwalają na stwierdzenie, że w roku szkolnym 1996/1997 na terenie 57% szkół publicznych doszło do przynajmniej jednego przestępstwa, które zostało zgłoszone policji lub organom wymiaru sprawiedliwości. W 10% badanych szkół doszło do jednego bądź więcej poważnego przestępstwa (tj. morderstwa, gwałtu bądź innego rodzaju seksualnego molestowania, ataku fizycznego lub walki z użyciem broni, kradzieży), które było zgłoszone instytucjom formalnej kontroli społecznej. Autorzy raportu donoszą, że na czele listy przestępstw, do których dochodziło w szkołach znajdują się atak fizyczny i bójki bez udziału broni (190 000 zdarzeń w ciągu roku szkolnego 1996/1997) – są one bardziej powszechne niż tak poważne czyny, jak: atak fizyczny i bójki z wykorzystaniem niebezpiecznego narzędzia (11 000 zdarzeń), kradzieże (7 000 zdarzeń), gwałt bądź inny rodzaj seksualnego nadużycia (4 000 zdarzeń). Dla uzupełnienia powyższego zestawienia warto dodać, że w 43% badanych szkół nie znotowano żadnego przestępstwa, w 37% od jednego do pięciu przestępstw, a w 20% szkół sześć przestępstw i więcej. Jeśli wziąć pod uwagę rodzaje szkół, to najmniej omawianych zdarzeń zarejestrowano w szkołach podstawowych (45% z nich deklaruje jeden bądź więcej aktów przemocy na swoim terenie), porównując z gimnazjami i szkołami średnimi (kolejno: 74% i 77% z nich zgłasza takie zachowania). Badanie pokazało, że w szkołach,

¹⁰ Chodzi o *elementary schools*.

¹¹ Chodzi o *middle schools* – w USA to szkoły od V do VIII klasy dla dzieci między 10. a 13-14. r.ż. Na określenie tego typu szkół będą posługiwała się zamiennie określeniem szkoły ponadpodstawowe/gimnazja.

¹² Chodzi o *secondary schools* – szkoły średnie dla młodych ludzi między 11-12. r.ż. a 17-18. r.ż.

¹³ S. Heaviside i in., *Violence and Discipline Problems*, s. iii-iv.

¹⁴ Autorów interesowała liczba zdarzeń zarejestrowanych na terenie szkół, a nie liczba osób będących ich sprawcami.

w których dochodzi do poważnego naruszenia dyscypliny bardziej prawdopodobne są akty przemocy i przestępczość¹⁵. Za autorami opracowania wymienić można trzy najczęściej wskazywane i określane przez dyrektorów szkół jako poważne lub umiarkowane rodzaje naruszenia dyscypliny: spóźnienia uczniów (40%), absencja lub skracanie lekcji (25%), fizyczne konflikty między uczniami (21%)¹⁶.

Chcąc rozwiązać problem przestępczości i przemocy, szkoły najczęściej stosowały politykę „zero tolerancji wobec poważnych uczniowskich przewinień”, co oznacza, że instytucja edukacyjna lub dany region określił z góry konsekwencje za różne przestępstwa popełniane przez uczniów. Proporcja szkół, które obejmowała ta polityka wahała się od 79% do 94% i dotyczyła: przemocy, tytoniu, alkoholu, narkotyków, broni palnej i innej. Odmianą formą zapewnienia bezpieczeństwa było zatrudnianie pełnoetatowych strażników i wyrywkowe kontrole wykrywaczem metali – na to zdecydowało się tylko 2% badanych szkół, natomiast w przypadku 11% zdecydowano albo o zatrudnieniu strażnika na pełnym, albo niepełnym etacie połączonym z kontrolą dostępu do szkoły, bądź korzystano wyłącznie z wykrywacza metali. Choć większość szkół (84%) określiła poziom zabezpieczenia dostępu na swój teren jako niski, to nie było w nich żadnego ochroniarza czy urzędnika do wykrywania metalu. Należy dodać, że 78% szkół realizowało programy zapobiegające lub redukujące przemoc¹⁷.

W dalszej kolejności przyjrzę się, na ile sytuacja w szkołach uległa zmianie po przeszło dekadzie od cytowanych wyżej wyników. W tym celu odwołam się do raportu *Przestępczość, przemoc, dyscyplina i bezpieczeństwo w amerykańskich szkołach publicznych. Wnioski z badań szkolnych nad przestępczością i bezpieczeństwem: 2007-08*¹⁸. Należy zaznaczyć, iż według opisywanego w raporcie wzoru badania są prowadzone od roku szkolnego 1999/2000. Ich istotą jest zebranie informacji na temat kwestii przestępczości i powiązanych z nią zachowań z perspektywy szkół – kierujący nimi (tj. dyrektorzy) są pytani o „częstotliwość incydentów takich, jak ataki fizyczne, kradzieże w ich szkołach. Część tych badań koncentruje się na programach szkolnych, podejmowanych działaniach dyscyplinujących, wprowadzonych schematach zapobiegania i redukcji przestępczości w szkole”¹⁹.

¹⁵ S. Heaviside i in., *Violence and Discipline Problems*, s. iv-vi.

¹⁶ Tamże, s. 12 i n.

¹⁷ Tamże, s. vii.

¹⁸ S. Neiman, J.F. DeVoe, *Crime, Violence, Discipline and Safety in U.S. Public Schools: Findings From the School Survey on Crime and Safety: 2007:08* (NCES 2009-326). National Center for Education Statistics, Institute of Education Sciences, U.S. Department of Education. Washington DC. 2009, <http://nces.ed.gov/pubsw2009/2009326.pdf>, [dostęp: 24.01.2019].

¹⁹ Tamże, s. 1.

Badanie przeprowadzono na ogólnonarodowej próbie liczącej 3484 uczniów amerykańskich szkół publicznych. Zbieranie danych rozpoczęło się wysłaniem w lutym 2008 roku kwestionariuszy z pytaniami do dyrektorów wybranych szkół i było kontynuowane do czerwca tego roku.

Zebrane wyniki pozwoliły na wyciągnięcie kilku wniosków. W roku szkolnym 2007/2008 na 1000 uczniów gimnazjów zanotowano najwyższy wskaźnik incydentów przemocy²⁰, to jest 41. Dla porównania, w szkołach podstawowych było ich 21, a w szkołach średnich 22. Spośród wszystkich szkół 48% donosiło o tym, iż na ich terenie przynajmniej 1 uczeń dopuścił się ataku fizycznego bez użycia broni, 9% szkół wskazało na taki atak, ale z użyciem broni.

Warto przyrzeć się dystrybucji, posiadaniu i używaniu nielegalnych narkotyków przez uczniów na terenie szkół. W tym przypadku autorzy raportu zwracają uwagę na zróżnicowanie omawianych zachowań ze względu na wielkość szkoły. I tak, wskaźnik omawianych zachowań jest wyższy w szkołach dużych, tu liczących 1000 i więcej uczniów, i wynosi 5 incydentów na 1000 uczących się. Natomiast w szkołach mniejszych zanotowano od 1 do 2 incydentów na 1000 uczniów. Generalnie zebrane wyniki pozwalają na wyciągnięcie wniosku, że ponad 23% szkół spotkało się z problemem nielegalnych narkotyków.

Jeśli chodzi o obecność alkoholu na terenie szkół, to znaczy jego dystrybucję, posiadanie i spożywanie, to prawie 15% zmierzyło się z tą kwestią. Biorąc pod uwagę wielkość szkoły, okazuje się, że problem ten dotyczy w zdecydowanej większości szkół liczących ponad 1000 uczniów (55% z nich o tym donosi).

Przyjrzyjmy się wandalizmowi na terenie szkoły²¹. Do tego rodzaju aktów dochodzi niemal w połowie szkół (49,3%). Przeważają w tym szkoły średnie (73,5%), niewiele mniej zachowań jest w gimnazjach (64,5%), lepiej na tym tle prezentują się szkoły podstawowe, choć i tak zgromadzone wyniki pozwalają na wyciągnięcie wniosku, że w ponad co drugiej z nich (39,2%) niszczenie mienia ma miejsce. Wielkość szkoły dla występowania omawianych zachowań ma także znaczenie, gdyż w liczących 1000 i więcej uczniów takich aktów było najwięcej (78%). Dodam jeszcze, że w szkołach miejskich aktów wandalizmu jest więcej (61,5%) niż w wiejskich (38,6%).

²⁰ Należy wyjaśnić, iż pod zwrotem *violent incidents* autorzy rozumieją: gwałt, seksualne molestowanie, atak fizyczny, bójkę z lub bez użycia broni, niebezpieczeństwo fizycznego ataku z bronią lub bez, rozbój z lub bez broni.

²¹ Wandalizm przez badaczy jest definiowany jako „umyślne uszkodzenie lub zniszczenie własności szkolnej, w tym podłożenie bomby, podpalenie, graffiti i inne działania, które prowadzą do uszkodzenia mienia. Obejmuje to także zniszczenia spowodowane przez hackerstwo”. S. Neiman, J.F. DeVoe, *Crime, Violence, Discipline and Safety*, s. 9.

Zebrane wyniki pozwalają także określić różnice między szkołami miejskimi a innymi (położonymi na przedmieściach, w miasteczkach i na wsiach) w zakresie braku szacunku dla nauczyciela. Okazuje się, że w 18% miejskich szkół takie zachowania mają miejsce codziennie bądź przynajmniej raz w tygodniu. W przypadku pozostałych szkół sytuacja kształtuje się następująco: 9% szkół na przedmieściach, 11% szkół w miasteczkach, 5% szkół wiejskich donosi o częstym występowaniu takich zachowań. Jeśli weźmiemy pod uwagę wielkość szkoły, to tych aktów notowanych jest więcej w szkołach liczących więcej niż 1000 uczniów (22%) oraz w gimnazjach (17,7%). Do zachowań, o których mowa autorzy nie włączają werbalnego ataku na nauczyciela – to odrębna forma naruszenia przez ucznia dyscypliny. W 11,5% szkołach miejskich zachowania te zdarzają się codziennie lub przynajmniej raz w tygodniu i jest ich więcej niż w szkołach podmiejskich (5%), miasteczkowych (4,5%) i wiejskich (3%). Ponadto, do takich zachowań dochodzi częściej w szkołach średnich (12,1%) niż w pozostałych (9,8% gimnazja, 3,7% szkoły podstawowe).

Zwróć także uwagę na zjawisko, jakim jest *bullying* wśród uczniów²². Spośród wszystkich badanych 25,3% szkół raportuje o występowaniu zjawiska – najwięcej przypadków zarejestrowano w gimnazjach (43,5%), natomiast skala tych zachowań w szkołach podstawowych i średnich jest zbliżona (kolejno: 20,5%, 21,7%). Zjawisko ma miejsce w co trzeciej dużej szkole, to jest liczącej więcej niż 1000 uczniów. Jeśli weźmiemy pod uwagę lokalizację szkoły, to najwięcej przypadków *bullyingu* zanotowano w szkołach w małych miastach (30,3%), a w dalszej kolejności w szkołach miejskich (27,5%) oraz leżących na przedmieściach (24,6%) i wiejskich (21,7%).

Dodajmy, że wielkość szkoły różnicuje także uczestnictwo rodziców/opiekunów w zaplanowanych spotkaniach z nauczycielami. W szkołach dużych w przypadku $\frac{3}{4}$ uczniów tylko 22% rodziców uczestniczy w takich spotkaniach regularnie, podczas gdy w szkołach mniejszych od 49% do 59% rodziców systematycznie na takie spotkania przychodzi.

W większości szkół (niezależnie od ich poziomu, wielkości, czy położenia) realizowane są wybrane programy, których celem jest redukcja przemocy. I tak, 87,8% wszystkich szkół deklaruje, że oferuje swoim uczniom działania profilaktyczne, szkolenia lub treningi (m.in. umiejętności społecznych): 90,4% interwencje modyfikujące zachowania uczniów; 92,5% poradnictwo, prace

²² Przez *bullying* rozumiemy „psychiczne i/lub fizyczne wykorzystywanie ofiary przez osobę lub grupę. *Bullying* zakłada nierównowagę sił pomiędzy ofiarą i sprawcą oraz powtarzalność wrogich działań na przestrzeni czasu (...)”. E. Roland, G. Auestad, G.S. Vaaland, *Bullying*, [w:] *Bullying a specjalne potrzeby edukacyjne – podręcznik metodyczny*, red. J. Pyżalski, E. Roland, Łódź 2010, s. 2, https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/5514/4/Bullying_a_specjalne_potrzeby%20edukacyjne.pdf [dostęp: 25.01.2019].

socjalną, zajęcia psychologiczne bądź terapeutyczne; 90,3% indywidualną pomoc, monitoring, tutoring bądź coaching adresowanych do uczniów przez innych uczniów lub dorosłych; 83,5% aktywność rekreacyjną dla uczniów; 79,7% programy promujące poczucie społecznej integracji; 52,8% stwarza możliwość zaangażowania w uczniowskie rozwiązywanie problemów (czego przykładami są mediacja rówieśnicza czy sąd uczniowski); 25,7% szkół uruchomiło gorące linie (*hotline*) i linie oferujące porady (*tipline*) uczniom zgłaszającym problemy²³.

Kolejne badania dzielą od poprzednich zaledwie dwa lata – obejmują rok szkolny 2009/2010. Prezentując wybrane wyniki, odwołam się do raportu *Przestępczość, przemoc, dyscyplina i bezpieczeństwo w amerykańskich szkołach publicznych. Wnioski z badań szkolnych nad przestępczością i bezpieczeństwem: 2009-2010*²⁴. Badania przeprowadzono na próbie badawczej liczącej 3476 szkół publicznych. I w tym przypadku podstawą analizy stały się informacje uzyskane od kierujących szkołami (tj. dyrektorów). Rozpoczęto je w lutym 2010 roku wysyłaniem specjalnych kwestionariuszy do odbiorców i kontynuowano do czerwca wskazanego roku. W odpowiedzi otrzymano 2648 wypełnionych kwestionariuszy ze szkół podstawowych, gimnazjów i szkół średnich, czyli w sumie prawie 77% szkół wzięło udział w badaniach.

W roku szkolnym 2009/2010 na 1000 uczniów gimnazjów zanotowano najwyższy wskaźnik incydentów przemocy²⁵, to jest 40. Dla porównania, w szkołach podstawowych i średnich było ich po 21. Na przestrzeni dwóch lat szkolnych, jakie dzielą to badanie od poprzedniego, różnice nie są znaczące.

Spośród wszystkich szkół 46% donosiło o tym, iż na ich terenie przynajmniej 1 uczeń dopuścił się ataku fizycznego bez użycia broni, 8% szkół wskazało na taki atak, ale z użyciem broni. W porównaniu z badaniami wcześniejszymi nastąpił niewielki spadek omawianych zachowań.

Przejdźmy do dystrybucji, posiadania i używania nielegalnych narkotyków przez uczniów na terenie szkół. Generalnie problem dotyczy 24,6% wszystkich badanych szkół (niewielki wzrost w stosunku do roku szkolnego 2007/2008). Biorąc pod uwagę poziom nauczania, problem jest najbardziej nasilony w szkołach średnich (77,2%) i gimnazjach (44,7%). Autorzy raportu zwracają uwagę na zróżnicowanie omawianych zachowań ze względu na wielkość szkoły – ich wskaźnik jest wyższy w szkołach dużych, to znaczy

²³ S. Neiman, J.F. DeVoe, *Crime, Violence, Discipline and Safety*, s. 13-14.

²⁴ S. Neiman, *Crime, Violence, Discipline and Safety in U.S. Public Schools: Findings From the School Survey on Crime and Safety: 2009-10* (NCES 2011-320). U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics. Washington, DC: U.S. Government Printing Office 2011, <http://nces.ed.gov/pubsw2011/2011320.pdf>, [dostęp: 24.01.2019].

²⁵ Należy wyjaśnić, iż pod zwrotem *violent incidents* autorzy rozumieją tak, jak we wcześniejszej edycji badania: gwałt, seksualne molestowanie, atak fizyczny, bójkę z lub bez użycia broni, niebezpieczeństwo fizycznego ataku z bronią lub bez, rozbój z lub bez broni.

liczących 1000 i więcej uczniów, i wynosi 5,5 incydentów na 1000 uczących się. Natomiast w szkołach mniejszych zanotowano około 1 incydent na 1000 uczniów.

Jeśli chodzi o obecność alkoholu na terenie szkół, to jest jego dystrybucję, posiadanie i spożywanie, to prawie 14,1% placówek zmierzyło się z tą kwestią (niewielki spadek w porównaniu z rokiem 2007/2008). Biorąc pod uwagę wielkość szkoły, okazuje się, że problem ten dotyczy w zdecydowanej większości (55,5%) tych, liczących ponad 1000 uczniów.

Do aktów wandalizmu dochodzi w 45,4% szkół (spadek o 3,9% w porównaniu z rokiem szkolnym 2007/2008). Przeważają w tym zakresie szkoły średnie (62,5%), mniej zachowań jest w gimnazjach (55,5%) i szkołach podstawowych, choć i tak – jeśli chodzi o te ostatnie – w ponad co drugiej (37,9%) niszczenie mienia ma miejsce. Wielkość szkoły dla występowania omawianych zachowań ma także znaczenie, gdyż w liczących 1000 i więcej uczniów takich aktów było najwięcej (72,4%). Dodam jeszcze, że w szkołach miejskich aktów wandalizmu jest więcej (56,9%) niż w wiejskich (35,7%).

Wyniki pozwalają także określić różnice między szkołami miejskimi a innymi (położonymi na przedmieściach, w miasteczkach i na wsiach) w dziedzinie braku szacunku dla nauczyciela. Okazuje się, że w 11,7% miejskich szkołach takie zachowania mają miejsce codziennie bądź przynajmniej raz w tygodniu. W przypadku pozostałych szkół, biorąc pod uwagę wymienioną częstotliwość zachowań, sytuacja kształtuje się następująco: 8,1% szkół na przedmieściach, 11,6% szkół w miasteczkach, 5% szkół wiejskich. Jeśli weźmiemy pod uwagę wielkość szkoły, to tych aktów jest więcej w szkołach dużych (18,2%). Biorąc pod uwagę poziom nauczania, z przejawami braku szacunku dla nauczyciela spotykamy się przede wszystkim w szkołach średnich (14,3%) i gimnazjach (13,7%). Wcześniej zaznaczono, że do zachowań, o których mowa autorzy nie włączają werbalnego ataku na nauczyciela, który jest traktowany jako odrębna forma naruszenia przez ucznia dyscypliny. W 9,1% szkołach miejskich zachowania te zdarzają się codziennie lub przynajmniej raz w tygodniu i jest ich więcej niż w szkołach podmiejskich (4,7%) oraz miasteczkowych (3,3%) i wiejskich (1,9%)²⁶. Ponadto, do takich zachowań dochodzi częściej w szkołach średnich (12,1%) niż w pozostałych (9,8% gimnazja, 3,7% szkoły podstawowe).

W przypadku bullingów, 23,1% wszystkich badanych szkół donosi o występowaniu zjawiska (spadek w przyrównaniu do roku szkolnego 2009/2009 o 2,2%) Podobnie jak we wcześniejszej edycji, najczęściej przypadków bullin-

²⁶ W przypadku dwóch ostatnich szkół autorzy raportu zwracają uwagę na konieczność ostrożnego interpretowania wyników ze względu na błąd standardowy wynoszący dla prezentowanych wartości od 30% do 50%. S. Neiman, *Crime, Violence, Discipline and Safety in U.S. Public Schools*, s. 11.

gu (38,6%) zarejestrowano w gimnazjach (spadek o 4,9%), natomiast skala tych zachowań w szkołach podstawowych i średnich jest niemal taka sama (kolejno: 19,6%, 19,8%). Zjawisko ma miejsce w prawie co trzeciej dużej (liczącej więcej niż 1000 uczniów) szkole. Jeśli wziąć pod uwagę lokalizację szkoły, to przypadki bullyingu w podobnym nasileniu występują w szkołach miejskich (27%) i małomiasteczkowych (26,2%). Od zachowań przemocowych nie są wolne szkoły wiejskie (21,2%) i posadowione na przedmieściach (19,9%).

Wielkość szkoły różnicuje także uczestnictwo rodziców/opiekunów w zaplanowanych spotkaniach z nauczycielami. W szkołach dużych w przypadku 75% uczniów tylko 2% rodziców uczestniczy w takich spotkaniach regularnie, podczas gdy w szkołach mniejszych od 53% do 56% rodziców regularnie przychodzi na takie spotkania.

W większości szkół (niezależnie od ich poziomu, wielkości, czy położenia) realizowane są wybrane programy nastawione na redukcję przemocy. Na podstawie zebranych danych można stwierdzić, że 87,1% wszystkich szkół deklaruje: uczenie, jak zapobiegać negatywnym zachowaniom, szkolenia, czy treningi dla uczniów (m.in. umiejętności społecznych); interwencje modyfikujące zachowania uczniów – 91,9%; poradnictwo, pracę socjalną, zajęcia psychologiczne bądź terapeutyczne – 93,2%; indywidualną pomoc, monitoring, tutoring bądź coaching oferowane uczniom przez uczniów lub dorosłych – 58,1% (w porównaniu z badaniami wcześniejszymi, tj. 2007/2008 to spadek o 32,2%); aktywność rekreacyjną dla uczniów – 84,6%; programy promujące poczucie społecznej integracji – 82,3%; a 47,8% oferuje możliwość zaangażowania w uczniowskie rozwiązywanie problemów, czego przykładami są mediacja rówieśnicza czy sąd uczniowski²⁷.

Warto przyrzeć się także wybranym wynikom obejmującym rok szkolny 2013/2014. W tym celu odwołam się do raportu *Bezpieczeństwo i dyscyplina w publicznych szkołach: 2013 – 2014*²⁸. W latach poprzednich bezpieczeństwo i dyscyplina były jednym z elementów szerszej zakrojonych badań, których ostatnia edycja odbyła się w roku szkolnym 2009/2010²⁹. Natomiast w roku szkolnym 2013/2014 po raz pierwszy użyto systemu udzielania szybkich odpowiedzi (Fast Response Survey System – FRSS), który został zaprojektowany do gromadzenia danych uzyskanych „od ogólnonarodowej reprezentatywnej próby dystryktów, szkół i nauczycieli minimalnie obciążający respondentów w relatywnie krótkim czasie”³⁰. W liście przewodnim do ankiety, rozesłanej

²⁷ Tamże, s. 3-11.

²⁸ L. Gral, L. Lewis, *Public School Safety and Discipline: 2013-14* (NCES 2015-051). U.S. Department of Education. Washington, DC: National Center for Educational Statistics 2015, <http://nces.ed.gov/pubs2015/2015051.pdf>, [dostęp: 25.01.2019].

²⁹ Por. S. Neiman, *Crime, Violence, Discipline and Safety in U.S. Public Schools*.

³⁰ L. Gral, L. Lewis, *Public School Safety and Discipline: 2013-14* (NCES 2015-051).

do około 1600 szkół publicznych w 50 stanach i w Dystrykcie Kolumbia, poproszono, aby „wypełniła ją osoba mająca dużą wiedzę na temat bezpieczeństwa i dyscypliny w szkole”³¹. Chodziło o zgromadzenie informacji dotyczących się roku szkolnego 2013/2014³².

W roku szkolnym 2013/2014 przynajmniej jeden incydent przemocy³³ zanotowano w 65% badanych szkół, co oznacza, że 15,8 incydentów przypada na 1000 studentów. Biorąc pod uwagę poziom nauczania, najwięcej tego typu zdarzeń miało miejsce w szkołach gimnazjalnych (23 incydenty na 1000 uczniów), a w dalszej kolejności w średnich i podstawowych (kolejno: 14,3 i 13,5 incydentów na 1000 uczniów). Porównując te wyniki z prezentowanymi wcześniej, zauważam mniej zarejestrowanych na terenie szkół incydentów przemocy. Zachowania, do których dochodziło najczęściej to: atak fizyczny lub walka (bójka) bez użycia broni (58% szkół) i groźba ataku fizycznego bez użycia broni (47%) szkół.

Biorąc pod uwagę wielkość szkół i miejsce ich położenia, można założyć, że incydentów przemocy jest najwięcej w szkołach liczących ponad 1000 uczniów (86% tego typu szkół), a jeśli chodzi o ich lokalizację, to prym wiodą szkoły małomiasteczkowe (76%) i miejskie (68%), o niewiele mniejszej liczbie incydentów donoszą przedstawiciele szkół wiejskich (62%) i podmiejskich (60%).

W dalszej kolejności przeanalizuję problemy dyscyplinarne, za które autorzy raportu uważają: napięcia na tle rasowym/etnicznym, zjawisko bullingu, napastowanie/molestowanie seksualne³⁴, w tym także z powodu orientacji seksualnej bądź identyfikacji płciowej (*gender identity*), nieporządek w klasie szkolnej, znieważenie nauczyciela przez ucznia i inne zachowania przejawiające brak szacunku dla nauczyciela. Prezentując wyniki, autorzy przyjęli trzy poziomy częstotliwości występowania wymienionych zachowań: (1) przynajmniej raz w miesiącu (takie określenie zawiera, poza wymienionym, następujące opcje odpowiedzi: codziennie i przynajmniej raz w ty-

³¹ Tamże.

³² Dla uzupełnienia dodam, że istniała możliwość wypełnienia ankiety tradycyjnej (papierowej) lub online.

³³ Należy wyjaśnić, pod zwrotem *violent incidents* autorzy rozumieją: gwałt, próbę gwałtu, seksualne molestowanie inne niż gwałt, rozbój z lub bez użycia broni, atak fizyczny bądź walkę z lub bez użycia broni oraz groźba ataku fizycznego z lub bez użycia broni.

³⁴ Autorzy określają molestowanie seksualne jako „zachowanie, które jest niepożądane – w swojej naturze seksualnej – uniemożliwiające lub ograniczające uczniowi możliwość uczestniczenia i czerpania korzyści z programu edukacyjnego szkoły. Zachowania te mogą być prowokowane przez pracowników szkoły, innych uczniów i osoby trzecie nie będące pracownikami szkoły. Uczennice i uczniowie mogą być ofiarami seksualnego wykorzystywania, dręczyciel i ofiara mogą być tej samej płci. Molestowanie może być werbalne, niewerbalne i fizyczne”. L. Gral, L. Lewis, *Public School Safety and Discipline: 2013-14* (NCES 2015-051), s. 15.

godniu); (2) od czasu do czasu; (3) nigdy. W dalszych analizach interesować mnie będą te negatywne zachowania, których jest najwięcej niezależnie od ich częstotliwości. Prawdziwym problemem, wręcz plagą szkół jest bullying – 98% badanych szkół stwierdza jego istnienie na swoim terenie i małą pociechę jest to, że w 61% z nich ma to miejsce od czasu do czasu. Omawiane zachowanie w równym nasileniu występuje w szkołach podstawowych, gimnazjach, szkołach średnich, dużych i małych, miejskich i wiejskich. W dalszej kolejności należy wskazać zachowania wyrażające brak szacunku dla nauczyciela – problem dotyczy 74% badanych szkół. Częściej ma to miejsce w szkołach średnich i gimnazjach (kolejno: 79% i 78%), ale niewiele pod tym względem ustępują im szkoły podstawowe (70%). Wielkość szkoły czy jej położenie tylko w niewielkim stopniu różnicuje skalę występowania braku szacunku dla nauczyciela. Odrębną kategorią stanowiącą przykład naruszenia dyscypliny szkolnej jest znieważanie nauczyciela przez ucznia. Problem ten dotyczy w sumie 65% szkół. Biorąc pod uwagę poziom nauczania, obelgi kierowane do nauczyciela zanotowano w 55% szkół podstawowych, w 77% gimnazjów i 81% szkół średnich. Im większa szkoła, tym zachowań tego typu jest więcej, a im dalej od miasta jest ona położona, tym braku szacunku jest mniej, choć w tym przypadku słowo „mniej” nabiera specjalnego znaczenia – oznacza ono 61% szkół wiejskich, na terenie których do obrażania nauczyciela dochodzi, w porównaniu z 69% szkół wielkomiejskich.

W amerykańskich szkołach notowane są także napięcia na tle rasowym. W sumie w roku szkolnym 2013/2014 doszło do nich w 62% badanych szkołach, przy czym większość przypadków miała charakter okazyjny (kategoria „od czasu do czasu”). Podobnie rzecz się ma z molestowaniem seksualnym uczniów – takich przypadków zanotowano w sumie w 59% szkół, gros z nich zdarzało się „od czasu do czasu”³⁵. Na tym tle zachowaniem, które było notowane najrzadziej okazał się nieporządek w klasie szkolnej – z tym problemem borykała się w sumie co trzecia szkoła i w większości z nich miał on charakter okazyjny. Warto zauważyć, iż w latach 50. ubiegłego wieku był to dominujący problem amerykańskich szkół.

Większość szkół (niezależnie od poziomu nauczania, wielkości, czy położenia) podejmuje działania mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa i dyscypliny – zostały one podzielone na pięć kategorii, w obrębie których wyróżniono przykłady konkretnych działań wraz z podaniem w ilu procentach badanych szkół (ujętych razem) są one rozpowszechnione³⁶.

³⁵ Analogicznie jest z molestowaniem, u podłoża którego leżała orientacja seksualna bądź identyfikacja płciowa. W 41% badanych szkół takie zachowania miały miejsce „od czasu do czasu”.

³⁶ L. Gal, L. Lewis, *Public School Safety and Discipline: 2013-14* (NCES 2015-051), s. 5-6.

1) Dostęp do szkoły: odwiedzający muszą wpisać się m.in. do specjalnego rejestru (99%), kontrolowany dostęp do budynku, m.in. zamknięte lub monitorowane drzwi w czasie godzin lekcyjnych (93%) lub na teren szkoły, m.in. zamknięte lub monitorowane bramy w czasie godzin lekcyjnych (43%), studenci pozostają na terenie szkolnym w czasie obiadu (2%).

2) Wykrywacze metali, psy do przeszukiwań, kamery: codzienna obowiązkowa kontrola wykrywaczem metali (2%), losowa kontrola wykrywaczem metali (4%), losowe wykorzystanie psów do poszukiwania narkotyków (24%), losowe przeszukania mające na celu znalezienie narkotyków lub broni (11%), wykorzystanie kamer do monitoringu (75%).

3) Narkotesty: dla sportowców (7%), osób biorących udział w zajęciach pozalekcyjnych (4%) i innych uczniów (3%).

4) Mundurki, identyfikatory, materiały szkolne: mundurki szkolne (20%), restrykcyjne wymagania dotyczące stroju (*dress code*) (58%), identyfikatory uczniowskie bądź wymóg noszenia przez nich legitymacji (9%), identyfikatory nauczycielskie bądź wymóg noszenia przez nich dowodów/legitymacji (68%), udostępnianie uczniom zamykanych szafek (50%), przezroczyste torby na książki (6%).

5) System komunikacji i technologia: elektroniczny system powiadamiania rodziców o sytuacji wyjątkowej w szkole (82%), anonimowy system powiadamiania o zagrożeniach, który obejmuje m.in. zgłoszenie online, gorące linie telefoniczne (*hotline*), pisemne zawiadomienie wrzucane do specjalnej skrzynki (*drop box*) (47%), telefony w większości klas szkolnych (79%), dupleksowe radio (tzn. umożliwiające rozmowę obu rozmówców) dostępne nauczycielom (74%), ograniczony dostęp szkolnych komputerów do stron społecznościowych (przede wszystkim *Facebooka* i *Twittera*) (92%), zabronione używanie telefonów komórkowych oraz innych urządzeń umożliwiających transmisję informacji w czasie pobytu w szkole (76%).

Elementem uzupełniającym prezentowanych wyżej, przede wszystkim technicznych, rozwiązań na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa i dyscypliny w szkołach jest zatrudnianie w nich na cały lub niepełny etat pracowników ochrony³⁷. Z takiego rozwiązania korzysta w sumie 43% badanych szkół, w tym 24% zatrudnia ich na cały, a 19% na niepełny etat.

Inną formą radzenia sobie przez szkoły z brakiem bezpieczeństwa i dyscypliny na ich terenie jest oferowanie nauczycielom szkoleń z zakresu³⁸: za-

³⁷ Wśród nich wyróżnia się: ochroniarzy (*security guards*), personel bezpieczeństwa, funkcjonariuszy szkolnych (*School Resource Officers*), zaprzysiężonych funkcjonariuszy ochrony porządku publicznego – służby porządkowe (*sworn law enforcement officers*).

³⁸ W nawiasach przedstawiono procent szkół publicznych oferujących poszczególne szkolenia.

rządzenia klasą szkolną (78%); procedur bezpieczeństwa (95%); praktycznych sposobów radzenia sobie z przemocą (67%), bullyingiem (89%), używaniem alkoholu i narkotyków (47%); rozpoznawania: wczesnych symptomów świadczących o tym, że jest prawdopodobne użycie przez ucznia przemocy (48%), fizycznego, społecznego i werbalnego bullyingu (79%), objawów używania/uzależnienia od alkoholu i/lub przemocy (34%); pozytywnych strategii interwencyjnych (81%); strategii kryzysowych i prewencyjnych (74%)³⁹.

Za autorami opracowania zatytułowanego *Indicators of School Crime and Safety: 2016*⁴⁰ warto przytoczyć najważniejsze – jak mówi sam tytuł – wskaźniki przestępczości i bezpieczeństwa w szkole, czyli tej instytucji, która ich zdaniem

powinna być bezpiecznym miejscem nauczania i uczenia się, wolnym od przestępczości i przemocy. Jakikolwiek rodzaj przestępstwa czy przemocy w szkole nie tylko wpływa na zaangażowane jednostki w te czyny, ale także zaburza proces edukacyjny, wpływa na świadków, same szkoły i ich społeczności⁴¹.

Wyróżnione wskaźniki (łącznie 23) zostały ujęte w siedem następujących grup:

- 1) Gwałtowna śmierć: śmierć w szkole i poza nią (wskaźnik 1).
- 2) Prześladowanie (przemoc) bez skutku śmiertelnego uczniów i nauczycieli: częstość występowania wiktyimizacji w szkole i poza nią (wskaźnik 2); rozpowszechnienie wiktyimizacji w szkole (wskaźnik 3); zagrożenie i szkody dla szkolnego mienia spowodowane użyciem niebezpiecznego narzędzia (wskaźnik 4); zagrożenie nauczycielowi urazem z użyciem niebezpiecznego narzędzia lub siły fizycznej (wskaźnik 5).
- 3) Środowisko szkolne: przemoc i inne kryminalne zdarzenia w szkołach publicznych, i te zgłoszone policji (wskaźnik 6); problemy z dyscypliną w publicznych szkołach (wskaźnik 7); informacje uczniów o gangach w szkole (wskaźnik 8); dostępność narkotyków i naruszenie dyscypliny w związku z ich obecnością (wskaźnik 9); informacje uczniów o używaniu słów i rozpowszechnieniu graffiti powiązanych z mową nienawiści (wskaźnik 10); bullying w szkole i cyberbullying w każdej przestrzeni życia nastolatka (wskaźnik 11); informacje uczniów o kondycji szkół, tj. występowania w nich niewłaściwych zachowań uczniów, przeszkadzania na lekcji (wskaźnik 12).

³⁹ L. Gral, L. Lewis, *Public School Safety and Discipline: 2013-14* (NCES 2015-051), s. 7.

⁴⁰ L. Musu-Gillette i in., *Indicators of School Crime and Safety: 2016* (NCES 2017-064/NCJ 250650). National Center for Education Statistics, U.S. Department of Education, and Bureau of Justice Statistics, Office of Justice Programs, U.S. Department of Justice, Washington D.C. 2017, <https://nces.ed.gov/pubsub/2017064.pdf> [dostęp: 1.02.2019].

⁴¹ Tamże, s. iii.

4) Bójki, niebezpieczne narzędzia i nielegalne substancje: agresja fizyczna (wskaźnik 13); przynoszenie niebezpiecznych narzędzi i dostęp uczniów do broni palnej (wskaźnik 14); picie przez uczniów alkoholu i będące tego skutkiem naruszanie dyscypliny (wskaźnik 15); używanie przez uczniów marihuany (wskaźnik 16).

5) Strach i unikanie pewnych miejsc: postrzeganie przez uczniów bezpieczeństwa osobistego w szkole i w drodze do/z niej (wskaźnik 17); unikanie przez uczniów wybranych form aktywności szkolnej, lekcji, miejsc w szkole (wskaźnik 18).

6) Dyscyplina, bezpieczeństwo i środki bezpieczeństwa: działania podejmowane przez szkoły na rzecz podniesienia dyscypliny (wskaźnik 19); działania podejmowane przez szkoły i zastosowane środki na rzecz zapewnienia bezpieczeństwa (wskaźnik 20); postrzeganie przez uczniów zastosowanych środków zapewniających bezpieczeństwo w szkole (wskaźnik 21).

7) Bezpieczeństwo w campusach: zdarzenia kryminalne (wskaźnik 22); przestępstwa z nienawiści (wskaźnik 23).

Obniżanie wieku inicjowania zachowań ryzykownych przez ludzi młodych w świetle badań międzynarodowych

Poza wskazanymi wyżej zmianami w jakości podejmowanych zachowań, problemem staje się także obniżanie wieku inicjowania ryzyka przez młodych ludzi – zjawisko to ma szerszy zasięg, o czym świadczą między innymi dane zgromadzone w trakcie badań prowadzonych pod auspicjami WHO w okresie 2013-2014 nad demograficznymi i społecznymi czynnikami wpływającymi na zdrowie niemal 220 000 młodych ludzi z 42 krajów europejskich i Ameryki Północnej⁴². Uszczegóławiając, respondenci (w trzech grupach wiekowych: 11, 13 i 15 lat) byli pytani o swoją sytuację społeczną (tzn. relacje z rodziną, rówieśnikami i szkołą) i zdrowotną (tzn. subiektywne poczucie zdrowia, urazy, otyłość, zdrowie psychiczne), zachowania prozdrowotne (tzn. nawyki żywieniowe, dbanie o higienę jamy ustnej, aktywność fizyczną) oraz zachowania ryzykowne (tzn. palenie tytoniu, picie alkoholu, używanie marihuany, podej-

⁴² Lista krajów biorących udział w badaniu oraz wielkość poszczególnych prób krajowych zostały zamieszczone w raporcie. Por. J. Inchley i in., *Growing up an unequal: gender and socio-economic differences in young people's health and well-being. Health behaviour in school-aged children (HBSC) study: International report from the 2013/2014 study*, WHO 2016, s. 239-240, http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/303438/HSBC-No.7-Growing-up-unequal-Full-Report.pdf?ua=1, [dostęp: 1.02.2019].

mowanie aktywności seksualnej, bójki i bullying)⁴³. Spośród zaprezentowanych w tej edycji⁴⁴ *Badań zachowań zdrowotnych dzieci w wieku szkolnym – Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study*, odwołam się do danych dotyczących wybranych zachowań ryzykownych podejmowanych przez nastolatków poniżej 15. roku życia. Rozpocznę od codziennego palenia papierosów⁴⁵ przez młodzież w wieku 11. i 13. lat w krajach biorących udział w badaniach HBSC (tab. 2).

Tabela 2

Codzienne palenie papierosów przez młodych ludzi

11-latkowie (%)				13-latkowie (%)			
Kraj	Chłopcy	Dziewczęta	Ogółem	Kraj	Chłopcy	Dziewczęta	Ogółem
Izrael	5	2	4	Grenlandia	10	18	14
Rosja	3	4	3	Rosja	7	6	6
Dania	2	1	2	Rumunia	6	4	5
Grenlandia	2	1	2	Polska	4	5	4

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Dostępne są także raporty z wcześniejszych edycji badań: A. King i in., *The Health of Youth: A cross-national survey*, WHO Regional Publications, European Series No. 69, 1996, <http://www.hbsc.org/documents/The%20Health%20of%20Youth%20A%20cross-national%20survey.pdf>, [dostęp: 1.02.2019]; C. Currie i in. (eds.), *Health and health behaviour among young people*, (Health Policy for Children and Adolescents, No.1). WHO Regional Office for Europe, Copenhagen 2000, http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0006/119571/E67880.pdf, [dostęp: 1.02.2019]; C. Currie et al (eds.), *Young People's Health in Context: international report from the HBSC 2001/02 survey*, (Health Policy for Children and Adolescents, No.4). WHO Regional Office for Europe, Copenhagen 2004, <http://www.euro.who.int/en/publications/abstracts/young-peoples-health-in-context.-health-behaviour-in-school-aged-children-hbsc-study-international-report-from-the-20012002-survey>, [dostęp: 1.02.2019]; C. Currie i in. (eds.), *Inequalities in young people's health: HBSC international report from the 2005/06 Survey*, Health Policy for Children and Adolescents, No. 5, WHO Regional Office for Europe, Copenhagen 2008, http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/53852/E91416.pdf, [dostęp: 1.02.2019]; C. Currie i in. (eds.), *Social determinants of health and well-being among young people. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2009/2010 survey*, (Health Policy for Children and Adolescents, No. 6), WHO Regional Office for Europe, Copenhagen 2012, http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/163857/Social-determinants-of-health-and-well-being-among-young-people.pdf, [dostęp: 1.02.2019].

⁴⁵ Młodzie ludzie zostali zapytani, jak często palą papierosy – opcje odpowiedzi stanowiły kontinuum z dwoma skrajnymi biegunami: nigdy i codziennie. Por. J. Inchley i in., *Growing up an unequal: gender and socioeconomic differences*, s. 269.

Bułgaria	2	1	2	Bułgaria	4	4	4
Polska	2	1	2	Litwa	6	2	4
Irlandia	2	1	1	Słowacja	5	3	4
Rumunia	2	1	1	Chorwacja	4	2	3
Albania	1	1	1	Węgry	3	2	3
Ukraina	1	1	1	Izrael	3	2	2
Mołdawia	1	1	1	Szkocja	2	3	2
Armenia	2	0	1	Włochy	2	2	2
Luksemburg	1	1	1	Walia	2	2	2
Węgry	1	0	1	Irlandia	3	1	2
Malta	1	1	1	Finlandia	3	2	2
Litwa	1	0	1	Czechy	3	2	2
Macedonia	1	0	1	Ukraina	3	1	2
Chorwacja	1	0	0	Łotwa	2	2	2
Austria	1	0	0	Luksemburg	2	2	2
Portugalia	1	0	0	Grecja	2	2	2
Estonia	1	0	0	Niemcy	1	2	2
Belgia (flamandzka)	0	0	0	Dania	2	1	2
Łotwa	1	0	0	Francja	2	1	2
Czechy	0	0	0	Mołdawia	2	1	2
Walia	0	0	0	Estonia	2	1	2
Grecja	0	0	0	Belgia (francuska)	1	2	1
Anglia	0	0	0	Słowenia	2	0	1
Słowacja	0	0	0	Albania	2	1	1
Kanada	0	0	0	Armenia	2	0	1

Norwegia	1	0	0	Hiszpania	1	1	1
Włochy	0	0	0	Belgia (flamandzka)	1	1	1
Niemcy	0	0	0	Portugalia	1	1	1
Islandia	0	0	0	Macedonia	1	1	1
Belgia (francuska)	0	0	0	Holandia	1	1	1
Francja	0	0	0	Anglia	1	1	1
Słowenia	0	0	0	Malta	1	1	1
Szkocja	0	0	0	Szwajcaria	1	1	1
Hiszpania	0	0	0	Norwegia	2	0	1
Finlandia	0	0	0	Kanada	1	1	1
Szwecja	0	0	0	Islandia	1	0	1
Holandia	0	0	0	Szwecja	1	0	1

Opracowano na podstawie: J. Inchley i in., *Growing up an unequal: gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being. Health behaviour in school-aged children (HBSC) study: International report from the 2013/2014 study*, WHO 2016, s. 269, http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/303438/HSBC-No.7-Growing-up-unequal-Full-Report.pdf?ua=1, [dostęp: 1.02.2019].

Palenie papierosów jest zachowaniem ryzykownym, podejmowanym przez nastolatków niezależnie od kraju zamieszkania, jakkolwiek widoczne są różnice jeśli chodzi o skalę zjawiska. Ta ostatnia wydaje się niewielka w wypadku jedenastolatków, jednak należy uświadomić sobie, że dotyczy to codziennych zachowań ryzykownych bardzo młodych ludzi. Liczba tych, którzy każdego dnia sięgają po papierosy wzrasta z wiekiem – o ile są kraje, w których nie zanotowano (ze względu na płeć i/lub w ogóle) palących jedenastolatków, to takiej sytuacji nie ma w przypadku trzynastolatków. Za autorami raportu należy dodać, że skala zjawiska zdecydowanie wzrasta (praktycznie w każdym kraju), jeśli wziąć pod uwagę codzienne palenie piętnastolatków. Pokazuje to porównanie średnich wyników HBSC – w ca-

łej badanej populacji jedenastolatków⁴⁶; do codziennego palenia przyznało się 1% z nich, w grupie trzynastolatków⁴⁷ – 2%, a wśród piętnastolatków⁴⁸ – 8%. Proporcje palących dziewczynek i chłopców były dość wyrównane wśród trzynastolatków (kolejno: po 2% dziewczynek i chłopców) i piętnastolatków (8% chłopców i 7% dziewczynek), natomiast wśród jedenastolatków do palenia przyznali się tylko chłopcy (1%). Zgromadzone wyniki stanowią argument dla wczesnej diagnozy zachowań ryzykownych i/lub czynników zwiększających prawdopodobieństwo ich wystąpienia, co mieści się w zakresie profilaktyki objawowej⁴⁹. Pokazują też bezradność osób dorosłych, wyrażającą się w tym, że środki niedozwolone (tu: papierosy), choć jest to objęte zakazem⁵⁰, w jakiś sposób trafiają w ręce do tego niepowołane (tu: młodych ludzi). Niestety, na tle innych zachowań ryzykownych palenie pozostaje trochę w cieniu i nie budzi aż takich emocji, nawet jeśli młodzież znajduje się na ścieżce prowadzącej do zależności afektywnej i fizycznej od nikotyny⁵¹.

Odwołując się do wyników badań HBSC, warto też zwrócić uwagę na inicjację alkoholową – w tym przypadku chodziło o określenie, jaka jest skala tych piętnastoletnich respondentów, którzy pierwszy kontakt z alkoholem mieli w wieku 13. i mniej lat (tab. 3).

Tabela 3
Inicjowanie kontaktu z alkoholem w wieku 13. i mniej lat

Kraj	15-latkowie (%)		
	Chłopcy	Dziewczęta	Ogółem
Estonia	50	47	49
Litwa	44	41	43
Grecja	47	38	43
Węgry	46	37	41
Chorwacja	46	33	40
Słowenia	44	35	39

⁴⁶ Grupa badanych jedenastolatków liczyła 70 293 osób. J. Inchley i in., *Growing up an unequal: gender and socioeconomic differences*, s. 240.

⁴⁷ Grupa badanych trzynastolatków liczyła 75 385 osób. Tamże.

⁴⁸ Grupa badanych piętnastolatków liczyła 71 941 osób. Tamże.

⁴⁹ L. Pytka, *Profilaktyka wykołajenia społecznego*, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1993, s. 631.

⁵⁰ O zakazach obowiązujących w wybranych krajach Unii Europejskiej: *Protection of Minors*, http://www.protection-of-minors.eu/index_en.html, [dostęp: 2.02.2019].

⁵¹ Por. M.E.P. Seligman, E.F. Walker, D.L. Rosenhan, *Psychopatologia*, Poznań 2003, s. 675-679; K. Pawełek, *Zachowania ryzykowne współczesnej młodzieży szkolnej*, s. 73-74.

Austria	41	37	39
Portugalia	38	37	38
Armenia	43	33	37
Niemcy	36	37	37
Bułgaria	38	30	34
Dania	35	32	33
Polska	32	32	32
Francja	37	25	31
Ukraina	36	26	31
Luksemburg	32	27	29
Anglia	31	27	29
Rumunia	40	20	29
Łotwa	28	29	29
Albania	39	18	28
Szkocja	29	27	28
Mołdawia	34	22	28
Holandia	29	23	27
Hiszpania	25	27	26
Belgia (flamandzka)	29	22	26
Szwajcaria	29	22	26
Słowacja	28	22	25
Walia	25	25	25
Malta	25	25	25
Czechy	28	22	25
Macedonia	30	17	24
Kanada	25	22	23
Belgia (francuska)	25	18	21
Finlandia	22	20	21
Włochy	26	12	19
Irlandia	19	15	17
Rosja	18	15	16
Szwecja	15	13	14
Norwegia	16	13	14
Izrael	17	4	10
Islandia	6	5	5

Opracowano na podstawie: J. Inchley i in., *Growing up an unequal: gender and socioeconomic differences*.

Inicjowanie kontaktu z alkoholem w wieku 13. i mniej lat jest zachowaniem ryzykownym, podejmowanym przez nastolatków niezależnie od kraju pochodzenia, aczkolwiek zauważalne są różnice jeśli chodzi o skalę zjawiska. Ta ostanía – biorąc pod uwagę płeć i wyniki ogółem – tylko w jednym kraju (Islandia) oscyluje wokół 5% (odpowiedzi dziewcząt i ogółem). W pozostałych przypadkach – poza odpowiedziami badanych dziewcząt (4%) i ogółem z Izraela (10%) – jest wyższa niż 10%. Im wyższą pozycję w tym wątpliwym „rankingu” (tab. 3) zajmuje dane państwo, tym większa grupa wywodzących się z niego piętnastolatków, która ma za sobą wczesną inicjację alkoholową. Średnie wyniki HBSC pokazują, że 30% badanych chłopców i 24% dziewcząt pierwszy raz po alkohol sięgnęło mając lat 13 lub mniej, a średnio w całej badanej populacji piętnastolatków takie doświadczenia ma niemal co czwarty z nich. Podobnie jak w przypadku kontaktu młodych z nikotyną, otrzymane wyniki przemawiają za koniecznością prowadzenia działań zapobiegawczych i stanowią dowód na to, że społeczeństwo wychowujące nie radzi sobie z kontrolowaniem dostępu młodych do, co prawda, legalnego środka jakim jest alkohol, ale prawnie dostępnego dopiero po ukończeniu wymaganego przez poszczególne państwa wieku. Wskazane są więc oddziaływania profilaktyczne promujące zdrowy styl życia, połączone z jasnym przekazem, by – jeśli już – to z inicjacją alkoholową poczekać do dorosłości.

W omawianym wieku pojawiają się także przypadki agresji fizycznej, czego przykładem są bójkі. Bazując na wynikach uzyskanych w ramach badań HBSC, można ustalić skalę młodych ludzi w wieku 11. i 13. lat, którzy przynajmniej raz w roku poprzedzającym badanie brali w niej udział (tab. 4)⁵².

Tabela 4
Przynajmniej jednokrotny udział w bójce w ciągu ostatnich 12. miesięcy przed badaniem

11-latkowie (%)				13-latkowie (%)			
Kraj	Chłopcy	Dziewczęta	Ogółem	Kraj	Chłopcy	Dziewczęta	Ogółem
Belgia (francuska)	69	33	51	Czechy	65	25	44
Czechy	66	29	46	Belgia (francuska)	57	31	44
Armenia	70	16	43	Armenia	71	15	43
Węgry	62	24	42	Mołdawia	60	24	42

⁵² Badani mieli możliwość udzielenia odpowiedzi na kontinuum, które tworzyły dwa skrajne bieguny: (1) wcale, (2) cztery i więcej razy.

Szkocja	57	25	41	Grecja	55	27	41
Moldawia	63	18	41	Rumunia	54	28	41
Rumunia	61	21	40	Węgry	54	27	41
Łotwa	62	20	40	Słowenia	58	21	39
Izrael	62	20	40	Słowacja	55	24	39
Słowenia	57	22	40	Chorwacja	54	23	39
Litwa	61	19	40	Malta	51	25	38
Hiszpania	52	27	39	Łotwa	57	20	38
Ukraina	61	20	39	Bułgaria	51	23	38
Malta	54	22	39	Litwa	55	20	37
Austria	59	20	39	Albania	54	21	36
Francja	54	21	38	Austria	58	15	36
Dania	55	22	37	Francja	46	23	35
Słowacja	58	17	37	Izrael	53	18	35
Niemcy	53	20	37	Polska	50	19	35
Bułgaria	51	22	36	Ukraina	51	19	34
Grecja	51	20	36	Włochy	49	19	34
Anglia	51	17	35	Walia	43	25	34
Rosja	54	20	34	Kanada	44	22	33
Luksemburg	51	19	34	Niemcy	50	14	33
Estonia	54	14	34	Dania	47	18	31
Holandia	47	20	34	Holandia	42	20	31
Polska	51	15	33	Hiszpania	41	22	31
Szwajcaria	48	18	33	Szkocja	41	21	31
Włochy	46	20	33	Rosja	45	19	31
Walia	45	20	32	Anglia	40	21	30
Chorwacja	50	15	32	Luksemburg	41	18	28
Kanada	48	18	32	Estonia	42	13	28
Norwegia	46	17	31	Macedonia	38	18	28

Islandia	48	15	31	Szwajcaria	43	12	28
Szwecja	47	14	30	Belgia (flamandzka)	37	16	27
Albania	46	13	30	Norwegia	43	13	27
Belgia (flamandzka)	45	12	28	Irlandia	44	17	27
Grenlandia	47	9	28	Islandia	39	13	26
Irlandia	40	16	26	Szwecja	36	14	25
Finlandia	41	10	25	Finlandia	35	12	23
Macedonia	35	11	23	Portugalia	33	11	22
Portugalia	35	10	22	Grenlandia	35	10	22

Opracowano na podstawie: J. Inchley i in., *Growing up an unequal: gender and socioeconomic differences*.

Niezależnie od badanego kraju, w bójki częściej wdają się chłopcy niż dziewczynki – średnie wyniki HBSC pokazują, że takie doświadczenia ma za sobą 53% jedenastolatków i 48% trzynastolatków w porównaniu z 19% jedenastolatek i 20% trzynastolatek. Nie zmienia to jednak faktu, że gdyby na wyniki spojrzeć sumarycznie, to praktycznie co trzeci młody człowiek w wieku 11. i 13. lat ma za sobą doświadczenie udziału w przynajmniej jednej bójce w roku poprzedzającym badanie. Autorzy raportu zauważają, że choć w porównaniu z wynikami uzyskanymi dekadę wcześniej nastąpił spadek zjawiska, to bójki są nadal najbardziej powszechną manifestacją młodzieżowej przemocy, ponadto dostrzegają oni związek między agresywnymi zachowaniami a sytuacją indywidualną, rodzinną i szkolną młodych ludzi, to znaczy „dzieci, które angażują się w bójki cechuje: niższe poczucie satysfakcji życiowej, biedniejsze środowisko rodzinne oraz gorsze postrzeganie ich środowiska szkolnego”⁵³. Badania pokazują także, że agresywni nastolatkarze zagrożeni są podejmowaniem innych zachowań ryzykownych⁵⁴.

⁵³ J. Inchley i in., *Growing up an unequal: gender and socioeconomic differences*, s. 191.

⁵⁴ J. Mazur, A. Dzielska, A. Małkowska-Szcutnik, *Związek palenia tytoniu z zespołem zachowań ryzykownych u młodzieży 15-letniej w Polsce i innych krajach europejskich*, Przegląd Lekarski,

Zakończenie

Bazując na przedstawionych w niniejszym artykule danych, można stwierdzić, iż niewinne – z obecnej perspektywy – naruszenia dyscypliny szkolnej lat 50. XX wieku (por. tab. 1), przesunęły się w kierunku łamania coraz poważniejszych norm, w tym prawnych, czemu towarzyszyło obniżanie się wieku młodych podejmujących zachowania ryzykowne.

W latach 90. XX wieku zauważano, że wzrost gospodarczy w minionych dziesięcioleciach, niosący ze sobą coraz większy nacisk na konsumpcję, przyczynił się do wzrostu przestępstw popełnianych przez młodych ludzi. Atmosferę tamtych lat na łamach prestiżowego czasopisma „British Medical Journal” jeden z badaczy tak opisywał:

nie liczysz się jako osoba, jeżeli nie masz dóbr albo nie możesz ich kupić i nie masz pieniędzy. W dodatku nastąpił postęp w dziedzinie kształcenia, w obrębie środków masowego przekazu i w możliwościach podróżowania tak, że młodzi ludzie mają szersze horyzonty i mogą być bardziej niezadowoleni⁵⁵.

Międzynarodowe badania porównawcze nad przestępczością nieletnich wskazywały na jej szybki i systematyczny wzrost⁵⁶. Szacowano, że przeciętnie dziesięciu spośród stu młodych chłopców w wieku 15-20. lat popełniało co najmniej jedno przestępstwo kryminalne⁵⁷. Inne analizy również potwierdzały tezę, że młodzi ludzie popełniają nieproporcjonalnie większą liczbę przestępstw niż starsi⁵⁸. Ponadto, coraz więcej młodych ludzi stawało się świadkami i ofiarami przemocy⁵⁹, jak również podejmowało zdecydowanie więcej ryzykownych zachowań niż kiedykolwiek wcześniej – od 1980 roku wzrosła o połowę liczba nieślubnych dzieci rodzonych przez nastolatki, o 60% liczba młodych ludzi aresztowanych za zabójstwa, a o 25% młodzieży w wieku 19. lat i starszych, którzy nie ukończyli szkół średnich⁶⁰.

2009, 66, 10, s. 768-772, http://www.wple.net/plek/numery_2009/numer-10-2009/768-772.pdf, [dostęp: 3.02.2019].

⁵⁵ C. Coutr, *Wzrost zaburzeń psychicznych wśród młodzieży*, British Medical Journal Wydanie Polskie, 1995, 11(15) listopad, s. 15.

⁵⁶ P.C. Friday, *International Review of Youth Crime and Delinquency*, [w:] *Comparing Nations and Cultures: Readings in a Cross-Disciplinary Perspective*, red. A. Inkeles, M. Sasaki, New Jersey 1995.

⁵⁷ M. Cusson, *Przemoc na przedmieściach*, Nowa Res Publica, 1998, 2-3 (luty-marzec), s. 12-16.

⁵⁸ M. Cavardino, J. Dignan, *The Penal System. An Introduction*, London – Newbury Park – New Delhi 1993.

⁵⁹ L.V. Gerstner Jr. i in., *Reinventing Education. Entrepreneurship in America's Public Schools*, New York 1994.

⁶⁰ S.J. Danish, V.C. Nellen, *New Roles for Sport Psychologist: Teaching Life Skills Through Sport At-Risk Youth*, QUEST, 1997, 49, s. 100-113.

Marcus Felson i Mary A. Eckert⁶¹ zauważają, że między rokiem 1940 a 1980 zaszły ważne zmiany w rutynowej aktywności⁶² nastolatków, zwłaszcza dziewcząt. Obecnie

młodzież spędza więcej nocy w tygodniu poza zasięgiem wzroku rodziców, ma także mniej popołudniowego nadzoru. Dodatkowo, spoglądając w przeszłość, okazuje się, że przed 1940 r. nastolatki w większości nie byli w stanie wraz ze swoimi rówieśnikami poznać swojej okolicy, co znacznie zmieniło się w porównaniu z latami 70. Na przykład, przed 1940 rokiem tylko jeden na czterech chłopców w wieku 17 lat z innymi nastolatkami włóczył się po swoich sąsiedztwach. W latach 70. prawie trzech z czterech chłopców tak robiło. Ta zmiana w codziennej aktywności nastolatków pociąga za sobą konsekwencje. We wcześniejszych generacjach stosunkowo niewiele dziewcząt odbywało stosunki płciowe przed ukończeniem 17 lat, głównie dlatego, że mężczyźni tego nie próbowali. Wzory aktywności starszych generacji dostarczały młodym mężczyznom i kobietom dużo mniej szansy na bycie sam na sam, więc życie seksualne musiało być odkrywane później⁶³.

Zmiany zachodzące w społeczeństwie – konkludują autorzy – a zwłaszcza zbieżność zachowań rówieśników przy nieobecności rodziców (czy szerzej: osób znaczących), ułatwiały młodzieży łamanie obowiązujących ról. Na problem niemal sto lat temu zwracał już uwagę F. Znaniecki podkreślając, że

większa niż kiedykolwiek potrzeba pokierowania grupami młodocianych rówieśników dla zużytkowania ich dla celów wychowawczych wynika stąd, że: (1) zainteresowania czynne grup dzieci i młodzieży w obecnych czasach co do swej treści często niezgodne z tym kierunkiem, jaki działalności młodego pokolenia chciałoby nadać starsze pokolenie lub poszczególni jego przedstawiciele – rodzice, znajomi, nauczyciele świeccy i duchowni, pracodawcy, władze państwowe itd.; (2) towarzystwo rówieśników częściej niż dawniej daje dziś poparcie buntowniczym skłonnościom jednostki wobec tych grup, które usiłują wyrzucić na nią wpływ wychowawczy⁶⁴.

W efekcie, grupy rówieśników samorzutnie utworzone i pozostawione same sobie (poza kontrolą dorosłych) mogą stać się ogniskiem dążności antyspołecznych⁶⁵.

Efekty przemian można obserwować niemal na co dzień, praktycznie nie ma bowiem miesiąca, aby media nie informowały o okrutnych zachowaniach

⁶¹ M. Felson, M.A. Eckert, *Crime and Everyday Life*, Los Angeles 2014.

⁶² Jest to nawiązanie do teorii działań rutynowych (*routine activities theory*), której twórcą jest M. Felson. Por. M. Felson, *Crime and Everyday Life*, London – Los Angeles 2002; M. Felson, R.V. Clarke, *Opportunity Makes the Thief. Practical Theory for Crime Prevention*, London 1998; J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 1999, s. 184-185; K. Pawełek, *Rola czynników sytuacyjnych w genezie przestępczości*, [w:] *Zachowania przestępcze. Przyczyny i zapobieganie*, red. F. Kozaczuk, Rzeszów 2010, s. 122-123.

⁶³ M. Felson, R.V. Clarke, *Opportunity Makes the Thief*, s. 88-89.

⁶⁴ F. Znaniecki, *Socjologia wychowania*, Warszawa 2001, s. 87.

⁶⁵ Tamże, s. 92.

młodych Amerykanów, w tym z wykorzystaniem broni, których ofiarami padają ich rówieśnicy i/lub dorośli⁶⁶, bądź o zdarzeniach, do których dochodzi w placówkach edukacyjnych różnego typu⁶⁷.

Należy także zwrócić uwagę na podejmowane dla zapewnienia bezpieczeństwa i dyscypliny w szkołach inicjatywy zaradcze, a więc obok różnych strategii profilaktycznych także wykorzystywanie technicznych środków ochrony (np. kamer, wykrywaczy metali) oraz zatrudnianie (w różnym wymiarze czasowym) pracowników ochrony.

Dwa ostatnie rozwiązania wraz z występującą w placówkach oświatowych kryminalizacją szkolnej dyscypliny⁶⁸ skłaniają do zastanowienia, czy aby takie podejście do szkolnych problemów przynajmniej dla części uczniów nie stanowi – parafrazując tytuł artykułu Paula J. Hirschfielda⁶⁹ – przygotowanie do więzienia. Autor przypomina, że jednym z celów stawianych ame-

⁶⁶ Por. Od tragedii, która wydarzyła się w grudniu 2012 r. w amerykańskiej szkole podstawowej w Newtown, w której zginęło 20 dzieci i 6 ich opiekunów, obserwuje się erupcję przemocy z udziałem broni. Jak podaje „The Guardian”, miesięcznie w amerykańskich szkołach i college’ach notuje się więcej niż trzy incydenty przemocy z udziałem broni, przy czym takich incydentów w pierwszych sześciu tygodniach 2014 r. było już 13. Por. *Twenty-eight killed in 44 US school shootings since Newtown, study finds*, 12 February 2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/feb/12/school-shootings-newtown-study-gun-violence>, [dostęp: 1.02.2019].

⁶⁷ 1 października 2015 roku 26-letni napastnik na terenie college’u w Rosenburgu w stanie Oregon zastrzelił 9 osób. Gazeta codzienna „The Washington Post” przytacza słowa prezydenta Stanów Zjednoczonych Baraka Obamy, który miał stwierdzić, iż „masowe strzelaniny stały się obrzydliwą >rutyną< w Ameryce”. Dodatkowo zauważono, że w wyniku strzelaniny w Rosenburgu liczba ofiar tego typu zdarzeń na terenie całego kraju wzrosła do 294 i to w ciągu 274 dni kalendarzowych 2015 roku. Por. M.E. Miller, *Rosenburg, Oregon: a ‘small little town’ that has suffered big trauma before*, 2 October 2015, <https://www.washingtonpost.com/news/morning-mix/wp/2015/10/02/roseburg-oregon-a-small-little-town-that-has-suffered-big-trauma-before/>, [dostęp: 1.02.2019].

W środę 14 lutego 2018 roku 19-letni były uczeń Marjory Stoneman Douglas High School w Parkland na Florydzie – wydalony z niej w powodów dyscyplinarnych – zastrzelił na jej terenie 17 osób, a 14 ranił. Por. J.P. Pullen, C. Quackenbush, J. Calfas, *What to know about alleged Florida school shooter Nikolaz Cruz*, “Time”, February 14, 2018, <http://time.com/5159134/who-is-the-florida-shooter-parkland-nicolas-cruz/>, [dostęp: 15.02.2019]. Jak zauważa dziennikarz Jamie Ducharme: „środowa strzelanina szkolna (...) była osiemnastą w ciągu 2018 roku, a przecież nie minęły nawet dwa jego miesiące”. Por. J. Ducharme, *The Florida school shooting was the 18th school shooting of the year. And it’s only February*, February 14, 2018, <http://time.com/5159039/florida-school-shooting-parkland/?xid=homepage>, [dostęp: 15.07.2018]. Prezydent Donald J. Trump w odpowiedzi na zdarzenie, składając kondolencje rodzinom ofiar, napisał na Twitterze: „żadne dziecko, nauczyciel, ani nikt inny, nie powinien czuć się zagrożony w amerykańskiej szkole”, <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/963878055969198080>, [dostęp: 15.02.2019].

⁶⁸ M.T. Theriot, *School resource officers and the criminalization of student behaviour*, *Journal of Criminal Justice*, 2009, 37, s. 280-287; D.M. Ramey, *The Social Structure of Criminalized and Medicalized School Discipline*, *Sociology of Education*, 2015, XX(X), s. 1-21.

⁶⁹ P.J. Hirschfield, *Preparing for prison? The criminalization of school discipline in the USA*, *Theoretical Criminology*, 2008, 12(1), s. 79-101.

rykańskim szkołom publicznym było przestrzeganie w niej porządku i dyscypliny – chodziło szczególnie o te placówki, w których uczyli się młodzi ludzie wywodzący z niższych klas (robotniczych i biednych). Uważano, że szkoły te zapewniając warunki ścisłej kontroli i dyscypliny, realizowały funkcje istotne dla społeczeństwa, to jest pomagały

promować spokojne i dobrowolne przejście do przemysłowego miejsca pracy, które tak mocno reguluje i podporządkowuje robotników⁷⁰.

Takie podejście znajdowało uzasadnienie między innymi w poglądach Emila Durkheima, którego zdaniem,

edukacja masowa stanowiła kamień węgielny zwartego i demokratycznego społeczeństwa, a dyscyplina była ceniona, bo pomagała kształtować cnoty moralne i obywatelskie⁷¹.

Niezależnie od tego, czy dyscyplina była postrzegana jako służąca demokracji czy dominacji, to jej rola zaczęła słabnąć, co zdaniem P.J. Hirschfiel- da było związane z osłabieniem gospodarki przemysłowej i społeczeństwa obywatelskiego (zwłaszcza w miastach), przy równoczesnym rozrastaniu się (pod względem rozmiaru i wpływów) wymiaru sprawiedliwości.

Te zmiany osłabiły strukturalne i ideologiczne fundamenty szkolnej praktyki dyscyplinowania. Radzenie sobie z dewiacjami uczniów, pozbawione ogólniejszych celów społecznych ma skłonność do przewartościowania i przekierowania na inne cele⁷².

Efektom tych zmian jest traktowanie przez szkoły niektórych problemów i ich sprawców (jak np. gangi, przemoc, łamanie norm, uczniowie sprawiający kłopoty) w kategoriach przestępczości – rozumianej symbolicznie bądź legalnie. Uzupełniająco dodam, że sam termin kryminalizacja

obejmuje sposób, w jaki decydenci i szkolni aktorzy myślą i komunikują o problemie uczniów naruszających zasady, a także o wielu wymiarach szkolnej praktyki obejmującej architekturę, procedury karania, technologie i strategię bezpieczeństwa⁷³.

Za autorem można wyróżnić trzy wymiary szkolnej kryminalizacji:

– Szkolne kary stały się bardziej formalne i aktuarialne – trend ten jest najbardziej widoczny w praktykach określanych ogólnie jako „zero tolerancji” (dla broni, alkoholu, papierosów, narkotyków, przemocy itp.).

⁷⁰ Tamże, s. 80.

⁷¹ Podaję za: Tamże.

⁷² Tamże.

⁷³ Tamże.

- Nastąpiło przeniesienie prawa do podejmowania decyzji dyscyplinarnych z nauczycieli i władz szkolnych na kodeksy i regulaminy, co przyczyniło się do częstszego zawieszania i wydalania uczniów ze szkół.

- Sprowadzanie do szkół wymiaru sprawiedliwości, czego wyrazem jest wzrost wykorzystania charakterystycznych dla wspomnianego wymiaru: technologii, metod i personelu, celem dyscyplinowania i zapewnienia bezpieczeństwa.

Omawiany problem nie dotyczy w równym stopniu wszystkich szkół, lecz przede wszystkim mających opinię „trudnych”, to jest zlokalizowanych na przedmieściach i skupiających uczniów wywodzących się z mniejszości etnicznych oraz biednej populacji⁷⁴. Wykluczenie szkolne, będące efektem formalnego dyscyplinowania, może spychać osoby nim dotknięte na margines, ograniczać perspektywę zatrudnienia i rodzić pokusę podejmowania działań niezgodnych z prawem, tym samym wzrasta prawdopodobieństwo stanięcia przed wymiarem sprawiedliwości, skąd droga do uwięzienia wydaje się całkiem realna.

Drugą grupą instytucji, obok reprezentujących symbolicznie czy realnie wymiar sprawiedliwości, starających się kontrolować występujące na terenie szkoły problemy, jest system opieki zdrowotnej – znajduje to odzwierciedlenie w medykalizacji szkolnej dyscypliny⁷⁵. Zdaniem Petera Conrada, sam problem medykalizacji jest szeroki i dotyczy różnych aspektów życia⁷⁶. Za autorem można wskazać uwarunkowania społeczne, które dla omawianego zjawiska stanowiły doskonałą pożywkę, a mianowicie: osłabienie znaczenia religii, czemu towarzyszył wzrost wiary w naukę, racjonalność i postęp oraz wzrastający prestiż i siła środowiska lekarskiego, a także

amerykańskie zamiłowanie do indywidualnych i technicznych podejść do rozwiązywania problemów, jak również generalny humanitarny trend w społeczeństwach zachodnich⁷⁷.

Wskaźniki medykalizacji w samej szkole to zainteresowanie przedstawicieli profesji medycznych i psychologicznych takimi zachowaniami, jak: zaburzenia uwagi, nadpobudliwość, lekceważenie dorosłych.

Wielu lekarzy i psychologów definiuje takie zachowania jako symptomy takich zaburzeń, jak: zespół nadpobudliwości psychoruchowej z deficytem uwagi ADHD czy zaburzenia zachowania i opisuje je używając terminologii medycznej, a nie moralnej czy prawnej. Poprzez zalecanie terapii albo leków celem kontrolowania tych objawów,

⁷⁴ Por. D.M. Ramey, *The Social Structure of Criminalized*, s. 1-21.

⁷⁵ Tamże.

⁷⁶ P. Conrad, *Medicalization of Society. On the Transformation of Human Conditions into Treatable Disorders*, Baltimore 2007.

⁷⁷ Tamże.

przedstawiciele tych profesji ugruntowują swoją pozycję w określaniu i radzeniu sobie z dewiacyjnym zachowaniem (...) ⁷⁸.

W praktyce dla wielu (nie tylko amerykańskich) szkół oznacza to zaadaptowanie języka i strategii postępowania z dziedziny zdrowia psychicznego do przewyżczania niewłaściwych zachowań uczniów ⁷⁹. Podejście medyczne w określonych przypadkach zapewne jest konieczne, ale co z tymi, dla których medykacja staje się zasłoną dymną zwykłych przejawów braku samodyscypliny? Ta ostania nie jest czymś danym, lecz wypracowanym, w czym winni mieć udział znaczący (socjalizująco) dorośli, albowiem młodzi ludzie mają tendencję do szukania najprostszych (co nie oznacza najlepszych) rozwiązań. Jak zauważa Enrico Gnaulati,

wyrobienie w nich samodyscypliny to nieustanna „praca w toku”. Jeśli mają w przyszłości wyrosnąć na ludzi skrupulatnych, którzy potrafią narzucać sobie potrzebne ograniczenia i skupiać uwagę, którzy mają mocny charakter i są wytrwali, muszą się wychowywać w domu [a także innych środowiskach – K.P.], gdzie panują jasne i ustalone reguły i zwyczaje ⁸⁰.

Kończąc, warto zauważyć, iż jeśli przyjąć perspektywę medykacji szkolnej dyscypliny, to następuje przeniesienie punktu ciężkości z działań społeczeństwa wychowującego na... dziecięce mózgi jako źródło zaburzeń. Wątpliwe, aby ktokolwiek na tym skorzystał.

BIBLIOGRAFIA

- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, ARCHE, Gdańsk 1999.
- Cavadino M., Dignan J., *The Penal System. An Introduction*, SAGE Publications, London – Newbury Park – New Delhi 1993.
- Conrad P., *Medicalization of Society. On the Transformation of Human Conditions into Treatable Disorders*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 2007.
- Coutr C., *Wzrost zaburzeń psychicznych wśród młodzieży*, British Medical Journal Wydanie Polskie, 1995, 11(15) listopad.
- Currie C. et al (eds.), *Young People's Health in Context: international report from the HBSC 2001/02 survey*, (Health Policy for Children and Adolescents, No.4). WHO Regional Office for Europe, Copenhagen 2004, <http://www.euro.who.int/en/publications/abstracts/young-peoples-health-in-context.-health-behaviour-in-school-aged-children-hbsc-study-international-report-from-the-20012002-survey>, [dostęp: 1.02.2019].
- Currie C. et al. (eds.), *Social determinants of health and well-being among young people. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) study: international report from the 2009/2010 survey*, (Health Policy for Children and Adolescents, No. 6), WHO Regional Of-

⁷⁸ D.M. Ramey, *The Social Structure of Criminalized*, s. 3.

⁷⁹ Por. M. Dąbrowska-Bąk, K. Pawełek, *Opresja w szkole*, Warszawa 2014, s. 25-26.

⁸⁰ E. Gnaulati, *To normalne! Dlaczego zwyczajne zachowania naszych dzieci nazwano ADHD, autyzmem i innymi zaburzeniami*, Kraków 2016, s. 279.

- fice for Europe, Copenhagen 2012, http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/163857/Social-determinants-of-health-and-well-being-among-young-people.pdf, [dostęp: 1.02.2019].
- Currie C., Hurrelmann K., Settertobulte W., Smith R., Todd J. (eds.), *Health and health behaviour among young people*, (Health Policy for Children and Adolescents, No.1). WHO Regional Office for Europe, Copenhagen 2000, http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0006/119571/E67880.pdf, [dostęp: 1.02.2019].
- Currie C., Nic Gabhainn S., Godeau E., Roberts C., Smith R., Currie D., Pickett W., Richter M., Morgan A., Barnekow V. (eds.), *Inequalities in young people's health: HBSC international report from the 2005/06 Survey*, Health Policy for Children and Adolescents, No. 5, WHO Regional Office for Europe, Copenhagen 2008, http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/53852/E91416.pdf, [dostęp: 1.02.2019].
- Cusson M., *Przemoc na przedmieściach*, Nowa Res Publica, 1998, 2-3 (luty - marzec).
- Dąbrowska-Bąk M., Pawelek K., *Dysfunkcjonalność lokalnego społeczeństwa wychowującego*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2013.
- Dąbrowska-Bąk M., Pawelek K., *Opresja w szkole*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2014.
- Danish S.J., Nellen V.C., *New Roles for Sport Psychologist: Teaching Life Skills Through Sport At-Risk Youth*, QUEST, 1997, 49.
- Ducharme J., *The Florida school shooting was the 18th school shooting of the year. And it's only February*, February 14, 2018, <http://time.com/5159039/florida-school-shooting-parkland/?xid=homepage>, [dostęp: 15.07.2018].
- Felson M., *Crime and Everyday Life*, SAGE Publications, Thousand Oaks, London - Los Angeles 2002.
- Felson M., Clarke R.V., *Opportunity Makes the Thief. Practical Theory for Crime Prevention*, Police Research Series Paper 98, Home Office, London 1998.
- Felson M., Eckert M.A., *Crime and Everyday Life*, SAGE Publications, Los Angeles 2014.
- Friday P.C., *International Review of Youth Crime and Delinquency*, [w:] *Comparing Nations and Cultures: Readings in a Cross-Disciplinary Perspective*, red. A. Inkeles, M. Sasaki, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey 1995.
- Gerstner L.V. Jr., Semerad R.D., Doyle D.F., Johnston W.B., *Reinventing Education. Entrepreneurship in America's Public Schools*, DUTTON, New York 1994.
- Gnaulati E., *To normalne! Dlaczego zwyczajne zachowania naszych dzieci nazwano ADHD, autyzmem i innymi zaburzeniami*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2016.
- Gral L., Lewis L., *Public School Safety and Discipline: 2013-14* (NCES 2015-051). U.S. Department of Education. Washington, DC: National Center for Educational Statistics 2015, <http://nces.ed.gov/pubs2015/2015051.pdf>, [dostęp: 25.01.2019].
- Heaviside S., Rowand C., Williams C., Farris E., Burns S., McArthur E., *Violence and Discipline Problems in U.S. Public Schools: 1996-97*, U.S. Department of Education, National Centre for Educational Statistics, Statistical Analyses Report, March 1998, s. iii, <http://nces.ed.gov/pubs98/98030.pdf>, [dostęp: 7.01.2019].
- Hirschfield P.J., *Preparing for prison? The criminalization of school discipline in the USA*, *Theoretical Criminology*, 2008, 12(1).
- <https://twitter.com/realDonaldTrump/status/963878055969198080>, [dostęp: 15.02.2019].
- Inchley J. i in., *Growing up an unequal: gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being. Health behaviour in school-aged children (HBSC) study: International report from the 2013/2014 study*, WHO 2016, s. 239-240, http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/303438/HSBC-No.7-Growing-up-unequal-Full-Report.pdf?ua=1, [dostęp: 1.02.2019].

- Kazdin A.E., *Zdrowie psychiczne młodzieży w okresie dorastania. Programy profilaktyczne i leczenie*, Nowiny Psychologiczne, 1996, 2.
- King A., Wold B., Tudor-Smith C., Harel Y., *The Health of Youth: A cross-national survey*, WHO Regional Publications, European Series No. 69, 1996, <http://www.hbsc.org/documents/The%20Health%20of%20Youth%20A%20cross-national%20survey.pdf>, [dostęp: 1.02.2019].
- Mazur J., Dzielska A., Małkowska-Szcutnik A., *Związek palenia tytoniu z zespołem zachowań ryzykownych u młodzieży 15-letniej w Polsce i innych krajach europejskich*, Przegląd Lekarski, 2009, 66, 10, s. 768-772, http://www.wple.net/plek/numery_2009/numer-10-2009/768-772.pdf, [dostęp: 3.02.2019].
- Miller M.E., *Rosenburg, Oregon: a 'small little town' that has suffered big trauma before*, 2 October 2015, <https://www.washingtonpost.com/news/morning-mix/wp/2015/10/02/roseburg-oregon-a-small-little-town-that-has-suffered-big-trauma-before/>, [dostęp: 1.02.2019].
- Musu-Gillette L., Zhang A., Wang K., Zhang J., Oudekerk B.A., *Indicators of School Crime and Safety: 2016* (NCES 2017-064/NCJ 250650). National Center for Education Statistics, U.S. Department of Education, and Bureau of Justice Statistics, Office of Justice Programs, U.S. Department of Justice, Washington D.C. 2017, <https://nces.ed.gov/pubs2017/2017064.pdf> [dostęp: 1.02.2019].
- Neiman S., *Crime, Violence, Discipline and Safety in U.S. Public Schools: Findings From the School Survey on Crime and Safety: 2009-10* (NCES 2011-320). U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics. Washington, DC: U.S. Government Printing Office 2011, <http://nces.ed.gov/pubs2011/2011320.pdf>, [dostęp: 24.01.2019].
- Neiman S., DeVoe J.F., *Crime, Violence, Discipline and Safety in U.S. Public Schools: Findings From the School Survey on Crime and Safety: 2007:08* (NCES 2009-326). National Center for Education Statistics, Institute of Education Sciences, U.S. Department of Education. Washington DC. 2009, <http://nces.ed.gov/pubs2009/2009326.pdf>, [dostęp: 24.01.2019].
- Pawełek K., *Rola czynników sytuacyjnych w genezie przestępczości*, [w:] *Zachowania przestępcze. Przyczyny i zapobieganie*, red. F. Kozaczuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2010.
- Pawełek K., *Zachowania ryzykowne współczesnej młodzieży szkolnej u progu adolescencji*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2016.
- Pawełek K., *Drogi prowadzące nieletnich do przestępczości*, [w:] *Resocjalizacja nieletnich. Aktualne dylematy instytucji resocjalizacyjnych*, red. P. Witek, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2018.
- Petry Mroczkowska J., *Amerykańskie eksperymenty pedagogiczne*, Znak, 1993, 460, XLV, wrzesień (9).
- Protection of Minors*, http://www.protection-of-minors.eu/index_en.html, [dostęp: 2.02.2019].
- Pullen J.P., Quackenbush C., Calfas J., *What to know about alleged Florida school shooter Nikolaz Cruz*, "Time", February 14, 2018, <http://time.com/5159134/who-is-the-florida-shooter-parkland-nicolas-cruz/>, [dostęp: 15.02.2019].
- Pytka L., *Profilaktyka wykolejenia społecznego*, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Wydawnictwo Fundacja Innowacja, Warszawa 1993.
- Ramey D.M., *The Social Structure of Criminalized and Medicalized School Discipline*, *Sociology of Education*, 2015, XX(X).
- Roland E., Auestad G., Vaaland G.S., *Bullying*, [w:] *Bullying a specjalne potrzeby edukacyjne – podręcznik metodyczny*, red. J. Pyżalski, E. Roland, Łódź 2010, s. 2,

- rium.amu.edu.pl/bitstream/10593/5514/4/Bullying_a_specjalne_potrzeby%20edukacyjne.pdf [dostęp: 25.01.2019].
- Seligman M.E.P., Walker E.F., Rosenhan D.L., *Psychopatologia*, Zysk i S-ka Wydawnictwo, Poznań 2003.
- Theriot M.T., *School resource officers and the criminalization of student behaviour*, *Journal of Criminal Justice*, 2009, 37.
- Twenty-eight killed in 44 US school shootings since Newtown, study finds*, 12 February 2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/feb/12/school-shootings-newtown-study-gun-violence>, [dostęp: 1.02.2019].
- Znaniecki F., *Socjologia wychowania*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.